

Аналіз політико-правових аспектів громадянської правосвідомості

І.О. Панчук
здобувач кафедри
теорії та історії
держави і права,
Інститут права
ім. І. Малиновського
Національного
університету
«Острозька академія»

У статті досліджено взаємозв'язок інституту громадянства та явища правосвідомості. Проаналізовано особливості такого виду правосвідомості, як громадянська правосвідомість. Визначено основні перешкоди в процесі формування високого рівня громадянської правосвідомості українців та окреслено шляхи їх подолання.

Ключові слова: громадянство, громадянська правосвідомість, громадянська активність, публічний інтерес.

В статье исследована взаимосвязь института гражданства и явления правосознания. Проанализированы особенности такого вида правосознания, как гражданское правосознание. Определены основные препятствия в процессе формирования высокого уровня гражданского правосознания украинцев и намечены пути их преодоления.

Ключевые слова: гражданство, гражданское правосознание, гражданская активность, публичный интерес.

The article investigates the interconnection of the institute of citizenship and the phenomenon of legal consciousness. It analyses peculiarities of such kind of legal consciousness as civil legal consciousness. The article identifies the main obstacles in the process of formation of high level of civil legal consciousness of Ukrainians, and outlines the principal ways to overcome them.

Key words: citizenship, civil legal consciousness, public activity, the public interest.

Постановка проблеми

Правова наука вже тривалий час вивчає інститут громадянства як втілення особливого зв'язку між особою та державою. Дослідники відкрили, розглянули і з'ясували сутність багатьох його компонентів, у тому числі особливості суб'єктного складу, дії в часі та просторі, а також взаємні права та обов'язки держави і громадян. Однак у правових і політичних відносинах між державою та громадянином, окрім зовнішнього, існує внутрішній аспект, що втілюється саме в індивідуальній і суспільній правосвідомості. Утворення та подальше існування держави залежить від правової свідомості її громадян. У процесі побудови та функціонування державного апарату саме вони вирішують питання про форму і зміст останнього, легітимність державної влади та основні напрями її зовнішньої політики. Обґрунтованість і доцільність рішень, які

приймають громадяни в процесі взаємодії з державою, їх демократичне спрямування залежать від стану індивідуальної та суспільної громадянської правосвідомості, що є джерелом правової та політичної волі народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковий аналіз питань, пов'язаних із громадянською правосвідомістю, здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як Н.М. Богомолова, Ю. Габермас, І.Ф. Габідулін, І.А. Геляєва, В.Б. Ковальчук, А.С. Літягіна, В.І. Московець, В. Ольмезов, З.Б. Хавжокова, А.Б. Хубієва та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У своїх дослідженнях науковці аналізували лише окремі аспекти громадянської правосвідомості, наприклад, процес

її формування та впливу на певні сфери суспільного та державного життя. Однак комплексного підходу до з'ясування сутності громадянської правосвідомості та її значення для правового та політичного устрою країни у вітчизняній правовій науці на сьогодні немає.

Формулювання цілей статті

Зважаючи вказане, існує необхідність системного та комплексного дослідження громадянської правосвідомості як особливого виду правосвідомості, що супроводжує існування громадянського суспільства та правової держави, а також за певних умов може сприяти їхньому становленню або ж перешкоджати йому.

Виклад основного матеріалу дослідження

Юридична природа громадянства розкривається через низку ознак, серед яких дослідники виявляють передусім ті, що характеризують зовнішні, найбільш видимі сторони громадянства. Тому не випадково, що громадянство в першу чергу характеризується як належність особи до держави, як форма правового зв'язку особи з державою [2, с. 19]. Звісно, такий зв'язок передбачає глибоке усвідомлення його обома сторонами – громадянами та державою в особі її уповноважених представників.

Слід акцентувати увагу на тісному переплетенні в межах інституту громадянства правового та політичного аспектів. Так, на думку дослідників, громадянство є основною ознакою приналежності до держави, що гарантує громадянині доступ до активного та пасивного виборчого права, а отже, й можливість вести активний діалог з політичною елітою, взаємодіяти в політичній системі [3, с. 62]. Так само тісно пов'язані у свідомості людини право та політика. Тому, говорячи про осмислення особою та суспільством статусу громадянина, мусимо вказати, що відбувається воно в площині і правової, і політичної свідомості.

Варто наголосити й на тому, що у правовій і політичній науці громадянство

також розуміють як наявність у особи певної сукупності громадянських прав та обов'язків. Доцільно, у зв'язку з цим, навести думку відомого німецького філософа та соціолога Юргена Габермаса, який писав, що юридично встановлений статус громадянина залежить від пристосованості гармонійного підґрунтя мотивів і переконань громадянина, орієнтованих на спільне благо – мотивів і переконань, які не можна нав'язати людині через право [4, с. 59]. Фактично, дослідник обґрунтовано доводить залежність статусу громадянина від правосвідомості його носія, а також обумовленість ефективності та демократичної спрямованості інституту громадянства в цілому суспільною правосвідомістю.

Дійсно, формування громадянської правосвідомості – це об'єктивно зумовлена необхідність, адже особа повинна не лише бути громадянином, а й усвідомлювати себе ним, відчувати свій правовий і політичний зв'язок із державою. Тому варто розглянути тлумачення науковцями поняття «громадянська правосвідомість», яке повинно втілювати чіткі та обґрунтовані положення її сутності.

Існує думка, що громадянська правосвідомість являє собою сукупність правових знань, поглядів, ідей, що відображають оцінку об'єктивної дійсності з точки зору реалізації таких важливих принципів, як гарантованість і непорушність прав та свобод людини і громадянина, верховенство права, взаємна відповідальність громадянина і держави, гармонійне екологічно безпечне функціонування системи «людина – природа – суспільство», рівноправність громадян незалежно від релігійної, національної приналежності, сповнене поваги відношення до мови, традицій і звичаїв інших народів, патріотизм [5, с. 35]. Таке визначення видається нам занадто широким, адже поняття «громадянська правосвідомість», у силу юридичної природи інституту громадянства в цілому, повинно містити тезу про відображення, осмислення та оцінку людиною і суспільством виключно публічного боку їхнього правового життя, а саме – пов'язаного зі сферою взаємовідносин з державою.

Більш ґрунтовним, на нашу думку, виглядає розуміння громадянської правосвідомості як виду правосвідомості, що являє собою сукупність правових поглядів і почуттів, які безпосередньо стосуються діяльності публічної влади, її оцінки відповідно до принципу правомірності та справедливості [6, с. 35].

Варто додати, що будучи громадянином, реалізуючи права та здійснюючи обов'язки в межах цього статусу, особа втілює свій публічний інтерес. Останній суттєво відрізняється від приватного, адже не пов'язаний із задоволенням щоденних побутових потреб і, на відміну від приземленого матеріального приватного інтересу, має більш аморфний характер. Наприклад, беручи участь у виборах чи референдумі та обираючи той чи інший політичний курс, окрема особа і суспільство в цілому не можуть розраховувати на миттєві зміни в економіці чи політиці країни. Тому, усвідомлюючи віддаленість у часі результатів реалізації свого публічного інтересу, громадяни часто демонструють такі деформації правосвідомості, як правова індиферентність та нігілізм – не беруть участі в народному волевиявленні взагалі, псують бюлетені при голосуванні чи стають учасниками фальсифікацій під час виборів або референдуму.

Отже, на сучасному етапі розвитку є очевидною недостатня здатність українців на рівні правосвідомості розділити сферу приватного та публічного, несформованість їхньої громадянської правосвідомості як такої, що відповідає за пізнання та осмислення правових норм, спрямованих на досягнення загального, а не особистого блага.

У Стародавній Греції дуже чітким був розподіл між приватним і публічним. Прагнення приділяти належну увагу приватному життю не засуджувалося, проте вважалося недоцільним привносити приватні інтереси в політичне життя [7, с. 70].

На сьогодні в силу певних історичних обставин, економічної та політичної ситуації в Україні нашим співвітчизникам важко розмежовувати приватні та публічні політичні і правові інтереси. Це підтвер-

джують також соціологічні дослідження. Так, у межах опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва з 30 березня по 4 квітня 2012 р., українцям було поставлено запитання: «Що важливіше: свобода чи добробут?» Результати дослідження показали, що 30,2% опитаних вважають, що, звичайно, важливими є і свобода, і достаток, однак в обмін на власний добробут вони готові поступитися державі часткою своїх прав і громадянських свобод; 37,3% опитаних вважають, що важливими є і свобода, і достаток, однак заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав вони готові терпіти певні матеріальні труднощі; решта респондентів не змогла відповісти [8]. Такі результати свідчать, що досить великий відсоток українців недостатньо добре усвідомлює свій статус громадянина держави та відповідні права й обов'язки.

Окрім того, низький інтерес особи до власних прав і обов'язків як громадянина держави пояснюється також несформованими правовими та політичними традиціями в цій сфері, відсутністю необхідних знань і можливості їх набути. У зв'язку з низьким рівнем загальної правосвідомості наших співвітчизників сам інститут громадянства в Україні сприймається досить негативно, оскільки оцінюється переважно з точки зору економічної вигоди. Такий стан речей пов'язаний з патерналістськими настроями в індивідуальній і суспільній правосвідомості, успадкованими від радянського минулого. Громадянство здебільшого пов'язується у свідомості українців з певними соціальними гарантіями з боку держави і рідко з потенційною можливістю впливати на її соціальне, політичне та правове життя.

Високий рівень громадянської правосвідомості сприяє налагодженню ефективного діалогу між громадянами та владою. При цьому важливу роль відіграє і громадянська правосвідомість представників органів державної влади, адже їхня професійна діяльність повинна ґрунтуватися на відповідному сприйнятті та оцінці ін-

тересів суспільства та держави. Не даремно у ст. 4 Закону України «Про державну службу» зазначено, що державними службовцями можуть стати лише громадяни України [9]. Наразі в нашій країні необхідно досить гостро поставити питання про запровадження заходів підвищення рівня правосвідомості державних службовців та введення певної оцінки правосвідомості осіб, які вступають на державну службу. Адже вимога про українське громадянство представників державної влади повинна гарантувати виконання функцій держави саме особами, які розуміють сутність свого особливого правового зв'язку з нею завдяки високому рівню громадянської правосвідомості.

Подвійне громадянство також є проблемою взаємовідносин особи і держави, що безпосередньо пов'язано з громадянською правосвідомістю. Так, наразі в ст. 4 Конституції України [10] та ст. 2 Закону України «Про громадянство України» [11] закріплено принцип єдиного громадянства, що передбачає як неможливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України, так і уникнення явища біпатризму. Водночас у нашій державі немає жодного правового механізму, який унеможливив би набуття особою громадянства двох чи більше держав, і жодної норми, що передбачала б за це відповідальність. Нагадаємо, що статус громадянина передбачає позитивну ідеологічну та психологічну налаштованість останнього до своєї держави та місця в ній. У зв'язку з цим постає питання про можливість розуміння та осмислення особою на рівні правосвідомості свого правового зв'язку одночасно з двома чи навіть трьома державами. Для нас відповідь очевидна – це неможливо. Адже громадянська правосвідомість повинна ґрунтуватися не лише на суто правових чи політичних пріоритетах особи, а й на почутті патріотизму, правових установках і цінностях, пов'язаних із повагою та відданістю правовим традиціям і законодавству своєї держави. Такі психологічні складові громадянської правосвідомості, на наше глибоке переконання, не можуть

бути спрямовані одночасно на кілька держав. Тому на нинішньому етапі політичного, соціального та економічного розвитку України необхідно першочергово підвищувати цінність свого громадянства шляхом належного регулювання нормативно-правових питань і забезпечити належний рівень правосвідомості особи.

Таким чином, очевидним є те, що недостатньо лише законодавчо закріпити норми, які регулюють питання громадянства, а необхідно навчити людей бути громадянами, спонукати їх осмислити переваги і можливості цього статусу, прибравши перешкоди у вигляді бюрократії та корупції. Перше втілюється шляхом правового виховання та правової освіти населення, а також інших заходів, спрямованих на підвищення рівня індивідуальної та суспільної правосвідомості, які повинні включати компоненти, спрямовані саме на підвищення рівня громадянської правосвідомості. Це, зокрема, патріотичне виховання, стимулювання волонтерської, благодійної та меценатської діяльності. Друге базується на тому факті, що однією з умов розвитку громадянської правосвідомості є належне середовище, яким можна вважати громадянське суспільство. Розвинута сфера приватних правових і політичних інтересів, виразником яких воно є, сприяє підвищенню зацікавленості громадян і в публічному житті держави.

Висновки

Розглянувши питання громадянської правосвідомості, ми дійшли висновку, що вона є невід'ємним аспектом інституту громадянства. Особливість громадянської правосвідомості – її спрямування на пізнання та осмислення публічної сторони державного і суспільного життя. Нами визначено, що однією з основних перешкод на шляху формування високого рівня громадянської правосвідомості українців є їхнє недостатнє вміння розділити публічну та приватну сферу і зосередженість переважно на особистих інтересах. Окрім того, держава неефективно як з правової, так і з політичної точок зору забезпечує дотримання закріпленого у законодавстві

принципу єдиного громадянства. На нашу думку, шлях до подолання цих перешкод лежить не лише через правову освіту і виховання населення, а й через невідкладне вдосконалення існуючого правового регулювання інституту громадянства та створення умов для формування громадянського суспільства.

Література

1. История политических и правовых учений. Учебник для вузов / Изд. 2-е, стереотип. / Под общ. ред. чл.-кор. РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. – М. : Издательская группа ИНФРА – М. – НОРМА, 1997. – 736 с.
2. *Бедрій Р. Б.* Конституційно-правові основи громадянства України : Монографія / Р. Б. Бедрій. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 164 с.
3. *Трегуб О. І.* Політична культура демократичного суспільства в контексті феномену громадянства / О. І. Трегуб // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. – 2013. – Т. 147. – С. 60-66.
4. *Юрген Габермас* Громадянство та національна ідентичність / Умови громадянства : Збірник статей / За ред. Варта ван Стінбергена : Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О. О. – К. : Український центр духовної культури, 2005. – 264 с.
5. *Габидуллин И. Ф.* Формирование гражданского правосознания молодежи : состояние и тенденции / И. Ф. Габидуллин // Вестник ОГУ. – 2014. – № 2. – С. 34-39.
6. *Ковальчук В. Б.* Правові засади взаємодії громадянського суспільства та державної влади в процесі демократичної легітимації : [монографія] / В. Б. Ковальчук, С. І. Ішук. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 268 с.
7. *Голинська Х. О.* Витоки сучасних політологічних концепцій громадянства : громадянство у Стародавніх Афінах / Х. О. Голинська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2013. – Т. 21, вип. 23 (3). – С. 68-73.
8. Соціологічне дослідження Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (30 березня – 4 квітня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ucers.org/ukr/poll.php?poll_id=611
9. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>
10. Конституція України : за станом на 1 червня 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
11. Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-ІІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>